

УДК 903.23:726.84(477.62)

© Оксана Коваленко, 2019

Кандидат історичних наук, доцент,
науковий співробітник Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України,
старший науковий співробітник Національного музею-заповідника українського гончарства
в Опішному, докторант Полтавського національного педагогічного університету
імені Володимира Короленка. ORCID: 0000-0003-0980-2870.
kovksana@gmail.com (Опішне, Україна)

© Роман Луговий, 2019

Викладач Кафедри історії України
Полтавського національного педагогічного університету імені Володимира Короленка.
ORCID: 0000-0002-8824-0513. luhovroman@gmail.com (Полтава, Україна)

Орнаментация посуды катакомбной культуры: спроба експериментального вивчення (за матеріалами Сторожівського могильника)

Опубліковано матеріали розкопок кількох поховань донецької катакомбної культури (кургани 18, 22) Сторожівського курганного могильника. Ці поховання мають радіовуглецеві дати 4210 ± 170 та 3870 ± 110 BP (1σ 3050-2190 cal. BC). Здійснено аналіз декору посудин. Виділено сім основних його елементів, які складають основні орнаментальні мотиви й композиції: риска – вдавлення палички, відтиск мотузки (одно-, три- та чотирирядний), пальцево-нігтьові вдавлення, «равлик», «зубці». Простежено 7 варіантів рисок, нанесених різними орнаментами. Серед інших елементів – лінія, прямокутники, виконані шляхом відтискування торцем палички або кістки із кінчиком, форма якого близька до прямокутника. Доведено, що на посудинах зі Сторожового не використовували тасьми. Усі подібні елементи виконано шляхом вдавлення потрійного (четверного) мотузка, що утворює відтиск з паралельних відрізків. Теоретичні висновки й систематизацію орнаментальних елементів перевірено експериментально.

Ключові слова: археологічна керамологія, декор, орнамент, глиняні вироби, доба бронзи, Сторожівський могильник, донецька катакомбна культура.

Упродовж III тисячоліття до н. е. степові обшири сучасних українських земель займали племена катакомбної культурно-історичної спільноти. Численні поховальні пам'ятки цього часу стали об'єктами досліджень кількох поколінь археологів. Та незважаючи на те, що саме в останнє десятиліття відбулося суттєве збільшення кількості польових досліджень поховальних комплексів катакомбної культури на теренах Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя, визначення типологічної територіально-локальної належності й аналіз

технології виготовлення та декорування глиняного посуду цього регіону комплексно ще не проводилися. Тому важливим залишається введення до наукового обігу нових поховальних комплексів та детальний аналіз матеріалів з них.

У цій розвідці розглянемо орнаментацию посудин донецької катакомбної культури, виявлених під час досліджень 2008, 2010 та 2011 років у курганах Сторожівського могильника.

Групи курганів та майданний комплекс біля с. Сторожове Чутівського району Полтавської області знаходяться на високому правому

березі р. Коломак (лівої притоки Ворскли), на мисоподібному виступі, обмеженому ярами. Систематичне дослідження Сторожівської курганної групи 2007 року розпочала Спільна експедиція Полтавського державного педагогічного університету імені Володимира Короленка, Полтавського краєзнавчого музею, Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України. Нині з 26 курганів досліджено 19 насипів. З них: кургани 3, 18, 20, 22 – епохи середньої – пізньої бронзи (катакомбної та зрубної культурно-історичної спільноти) (Коваленко, Луговий, 2008, 2011; Коваленко, Куштан, Луговий, 2009, 2012). Посудини виявлено в похованнях: 9, 10 кургану 18 та 1, 4, 5 кургану 22. Коротко подамо відомості про ці поховальні пам'ятки.

Курган 18 розташовувався в північно-західній частині могильника, у крайньому ряду насипів з напільного боку (мал. 1). Насип округлої в плані форми, напівсферичний, висота 0,20-0,26 м, діаметр 8 м. Курган споруджено над основним похованням донецької катакомбної культури доби середньої бронзи, згодом до його насипу впушено одне поховання донецької катакомбної культури й одне – інгульської катакомбної культури, а пізніше – 7 поховань бережнівсько-маївської зрубної культури доби пізньої бронзи (мал. 2). Матеріали з розкопок цього кургану опубліковано (Коваленко, Куштан та Луговий, 2012, с. 83-94), тому подамо лише основні відомості про комплекс.

У різних частинах насипу на глибині 0,30-0,60 м виявлено фрагменти глиняного посуду. Деякі з них вкриті розчосами, прикрашені горизонтальними рядами відбитків перекрученої мотузки. Уся знайдена кераміка належить до катакомбного часу й, очевидно, пов'язана з тризною над основним та першим впускним похованнями донецької катакомбної культури (мал. 1-4).

Курган 18, поховання 9 (основне, донецької катакомбної культури). Знаходилося в центрі кургану в катакомбі, діаметром 2,40 м. Поховання колективне – на дні могили поверх підстилки знаходилися скелети трьох небіжчиків (мал. 2, 4): молодого чоловіка, віком 18-20 років, та, головою до нього, два інші кістяки: жінки

18-20 років і дитини 3-4 років. Конструкція катакомби звичайна як для раннього, так і для пізнього етапів донецької катакомбної культури [група I, тип 3 за Станіславом Братченком (1976, с. 20)].

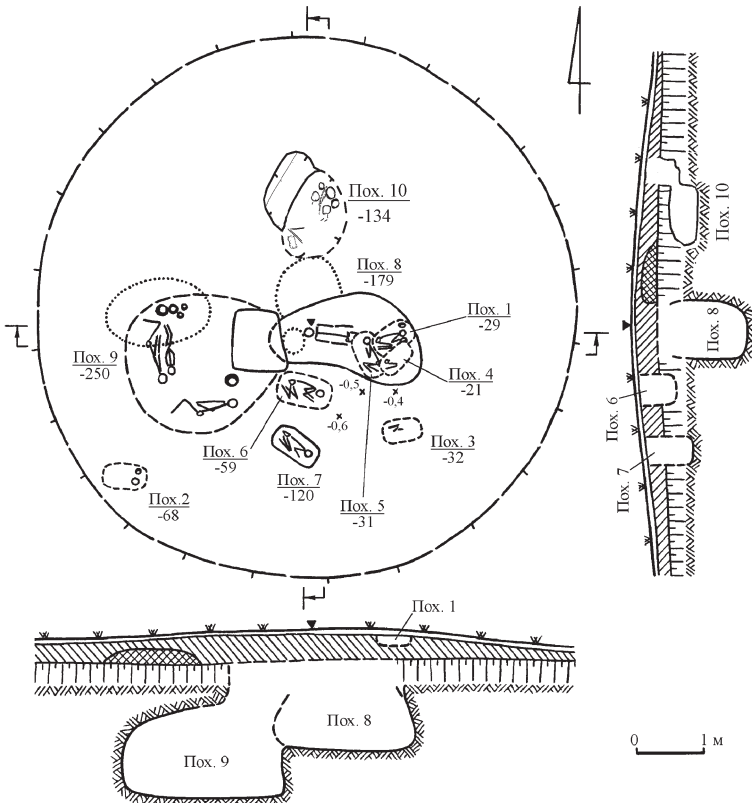
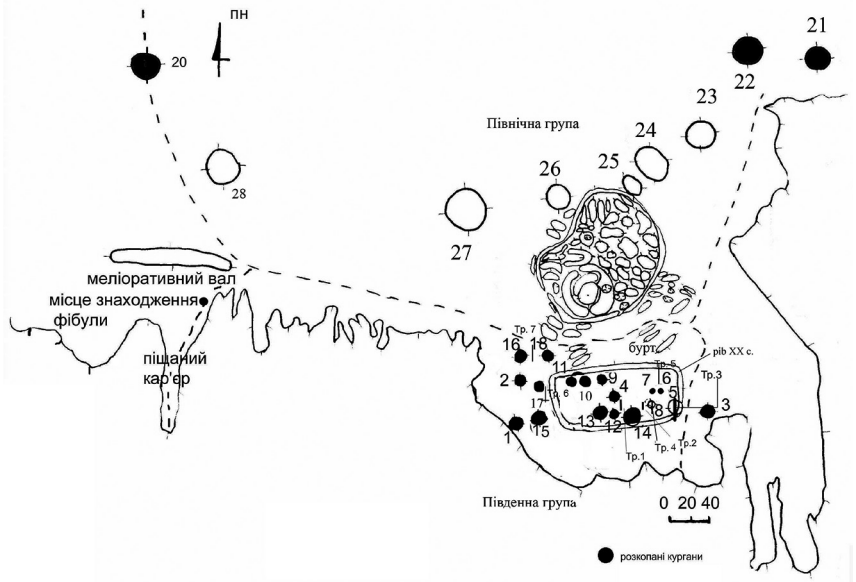
Опис посудин:

1. Горщик ліплений, округлобокий з високою розтрубоподібною шиєю. Краї вінець орнаментовані пальцево-нігтьовими вдавленнями. Зовнішню поверхню посудини прикрашено складним орнаментом: на шиї – чергування горизонтальних потрійних рядів відбитків скручених мотузок та відбитків косо поставленої палички або прямого штампа, а на плечах і верхній частині тулуба – так званий «паркетний» орнамент з чергування блоків горизонтальних і вертикальних потрійних рядів відбитків скручених мотузок (мал. 3: 5; 5: 1). Розміри посудини: висота – 19,5 см, діаметр вінець – 19,6 см, тулуба – 23,0 см, денця – 12,9 см;

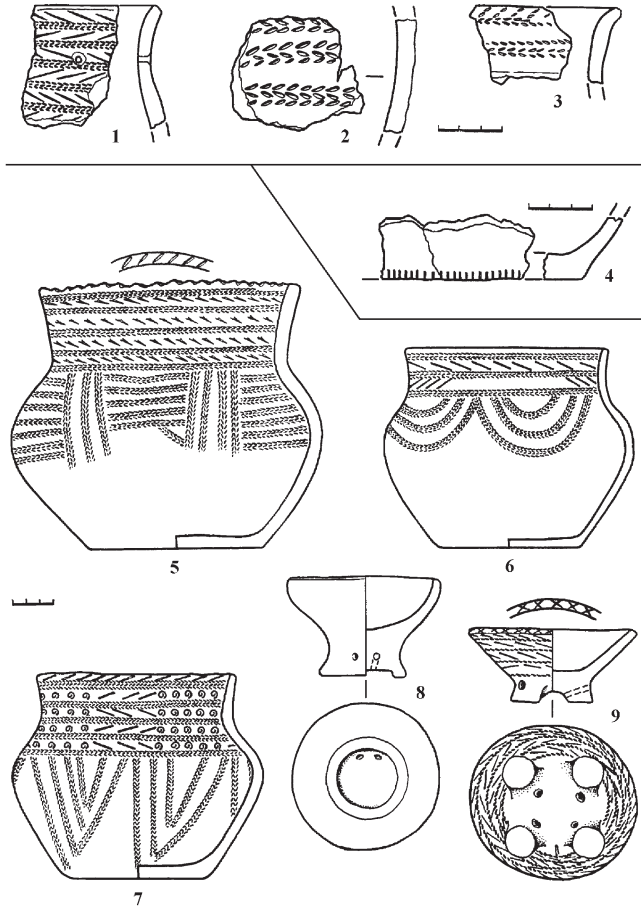
2. Мисочка ліплена, невипалена, виготовлена із сірої маси (остеокераміка). Розміри посудини 0,15x0,10 см. На поверхні проступають відбитки ребер гілочок та сліди примітивного орнаменту – округлих вдавлень та ритованих рисок. Ймовірно, посудину виготовлено способом обмазування ззовні та зсередини маленького плетеного кошика сумішшю глини, мулу, подрібнених кісток тощо. На це вказують відбитки й залишки деревини, двошаровість структури;

3. Горщик ліплений, з опуклим тулубом і прямими розтрубоподібними вінцями. Внутрішня поверхня горщика вкрита розчосами, а зовнішня – складним орнаментом, який утворено з двох поясів. Верхній пояс вкриває шию й верхню частину плечей. Він складається з п'яти горизонтальних рядів потрійних відбитків скручених мотузок, простір між якими заповнено штампованим орнаментом: групами косих відбитків прямого штампа, які (крім верхнього ряду) чергуються з групами відбитків круглого спірального штампа. Наступний орнаментальний пояс вкриває нижню частину плечей і весь тулуб до дна – це заповнені трикутники, вершинами донизу, які починаються від верхнього поясу. Їх виконано у вигляді потрійних рядів відбитків

Мал. 1
План
Сторожівського
курганного
могильника.
Малюнок
Оксани Коваленко

Мал. 2
План та профілі бровок
кургану 18.
Сторожове
(Коваленко, Куштан,
Луговий, 2012, мал. 2)

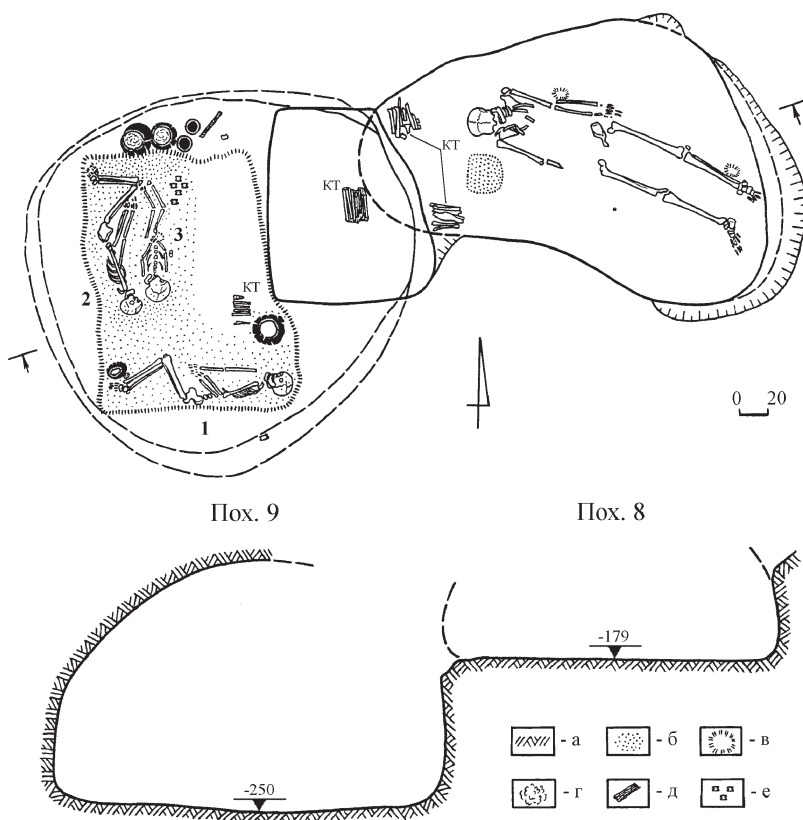
Мал. 3
Глиняний посуд
та його фрагменти
з кургану 18. Сторожове.
Донецька катакомбна культура.
I половина II тисячоліття до н. е.
(Коваленко, Куштан, Луговий,
2012, мал. 3)

скручених мотузок (мал. 3: 7; 5: 2). Розміри посудини: висота – 15,2 см, діаметр вінець – 14,8 см, тулуба – 18,5 см; денця – 10,2 см.

4. Горщик ліплений, з опуклим тулубом та прямими, майже вертикальними вінцями. Орнамент вкриває верхню частину посудини. Його верхній пояс у вигляді трьох рядів відбитків скручених четверних мотузок вкриває вінця горщика. Між двома верхніми знаходиться суцільний ряд косих відбитків прямого штамп, а між двома нижніми – переривчастий. Нижче на плечах міститься інший пояс: напівкруглі заповнені фестони із рядів відбитків скручених четверних мотузок (мал. 3: 6; 5: 3). Розміри

посудини: висота – 15,0 см, діаметр вінець – 15,0 см, тулуба – 18,4 см; денця – 10,5 см.

5. Курильниця ліплена, неорнаментована. Чаша напівсферичної форми, ніжка конічна. Дно ніжки на круглому кільцевому піддоні. Зсередини внутрішнього краю піддону на відстані 0,9 см один від одного, зроблено два наскрізні отвори, які виходять у найбільш звуженому місці ніжки (мал. 3: 8). Внутрішня поверхня чаші курильниці вкрита грубими розчосами. Розміри: висота – 7,4 см, діаметр вінець – 11,5 см, денця – 6,4 см, висота ніжки – 5,7 см, товщина кільця піддону 0,9x1,2 см, діаметр кільця – 4,5 см, діаметр отворів – 0,4x0,3 см.

Мал. 4

План поховань 8 та 9 кургану 18. Сторожове. Катакомбна культура (Коваленко, Куштан, Луговий, 2012, рис. 4)
Умовні позначення: а – материк; б – підстилка; в – вохра; г – залишки органіки; д – дерево; е – астрагали

6. Курильниця ліплена, на чотирьох ніжках. Чаша конічної форми, край вінець косо зрізаний назовні й орнаментований хрестоподібними відбитками прямого штампа. Зовнішня поверхня тулуба курильниці вкрита чотирма горизонтальними рядами навскісних коротких відбитків прямого штампа, розділених між собою рядами відбитків перекрученої мотузки. Ніжки грибоподібної форми, витягнуті. У місці переходу від ніжок до дна в ніжках паличкою зроблено наскрізні отвори, імовірно, для підвішування (мал. 3: 9; 5: 4). Розміри курильниці: висота – 5,4 см, діаметр вінець – 12,5 см, діаметр отворів – 0,5 см.

Окрім того, до складу інвентарю входив виріб із ліктьової кістки тварини (кози, вівці), довжиною 10,0 см. Дистальна частина кістки має сліди обробки: її кінчик роздвоєно поздовжнім тонким розпилом, довжиною 1,2 см. Утворені в результаті кінчики виробу мають сліди спрацьованості (мал. 5: 9).

Отже, інвентар поховання 9 кургану 18 представлено типовими, багато декорованими горщиками й курильницями. Горщики мають високі розтрубоподібні або прямі вінця й приземкуватий округлий тулуб (співвідношення висоти посудини до висоти вінець $> 0,2$). Посудини з такими параметрами Станіслав

Мал. 5

Поховальний інвентар з поховання 9:

1 – горщик. Глина, ліплення, 19,5x23,0x19,6Dx12,9d см*; 2 – горщик. Глина, ліплення, 15,2x18,5x14,8Dx10,2d см;

3 – горщик. Глина, ліплення, 15,0x18,4x15,0Dx10,5d см; 4 – курильниця. Глина, ліплення, 7,4x11,5 см;

5 – писало для вохри. Кістка, обточування, 10,0x1,2 см.

Сторожове. Донецька катакомбна культура. I половина II тисячоліття до н. е.

Розкопки Оксани Коваленко та Романа Лугового 2008 року.

Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному.

Фото Тараса Пошивайла. Публікуються вперше

* Першою цифрою позначено висоту виробу, другою – ширину. Цифрами з літерними позначками D означено діаметр вінець, d – діаметр денця

Братченко типологізував як келихи (Братченко, 1976, с. 36-41). Курильниці конічної форми без внутрішнього відділення, на чотирьох ніжках або на суцільному піддоні. Курильниці за типологією Вадима Єгорова належать до типу 1 (без відділення в чаші, на чотирьох ніжках) та типу 13 (без відділення в чаші, на круглому піддоні) (Єгоров, 1970, с. 156). Щоправда, в характеристиці як основну ознаку він називає орнаmentaцію внутрішньої поверхні чаші, тоді як у нашому випадку орнаментовано лише зовнішню. Тип 13 дослідник розглядає як еволюцію такого ж типу із внутрішнім відділенням у чаші. У його типології немає подібних неорнаментованих посудин. Вони належать до різних генетичних еволюційних гілок курильниць. Тобто цю типологізацію до розглядуваних курильниць можна застосувати лише умовно, адже повних аналогій знайденим курильницям поки що не виявлено.

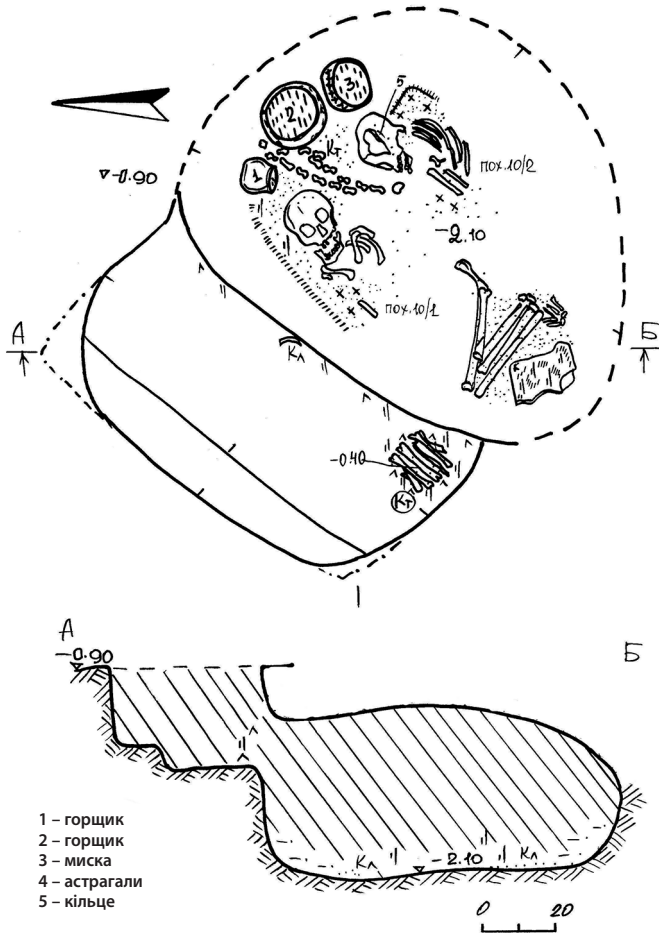
Курган 18, поховання 10 (впускне, донецької катакомбної культури) здійснено на північ від центру кургану (мал. 2). Поховальна споруда – катакомба. Вхідна яма має близьку до прямокутної форму, орієнтована за лінією північний схід – південний захід. Її розміри 0,53-

0,6х1,10 м, дно знаходиться на глибині 1,34 м. Розміри камери – 1,32х0,80 м.

На дні катакомби виявлено два дитячі кістяки, які лежали паралельно один до одного вздовж її довгої осі. *Похований 1* – підліток. Його тіло було розташоване ближче до входу в камеру. Пози похованого: у скорченому положенні на правому боці із розворотом на спину, обличчям догори, головою на північний схід. *Похований 2* – дитина, яку також покладено в скорченому положенні на правий бік (обличчям до входу в катакомбу), головою на північний схід. Від кістяка збігся лише череп у розвалі (за визначенням антрополога Юрія Долженка, череп деформовано прив'язуванням пласкої дощечки до потиличної частини), та верхня частина кістяка – фрагменти верхніх кінцівок і ребер. Під черепом, біля скроні знаходилася металева прикраса – кільце. За головами обох похованих стояли три посудини. Від входу вони розміщувалися таким чином: менший горщик, завалений набік, більший горщик та мисочка, теж завалена набік. Починаючи з місця між першими двома посудинами й до черепів похованих у два ряди лежали викладені на ребро астрагали (21 шт.) (мал. 6; 7).

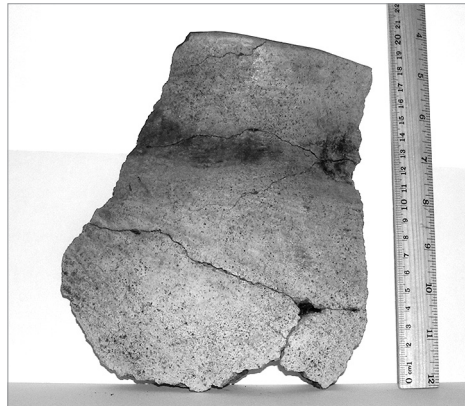

Мал. 6
Поховання 10, курган 18
(вид з південного заходу).
Сторожове.
Донецька катакомбна культура.
І половина II тисячоліття до н. е.
Розкопки Оксани Коваленко
та Романа Лугового 2010 року.
Фото Оксани Коваленко.
Публікується вперше

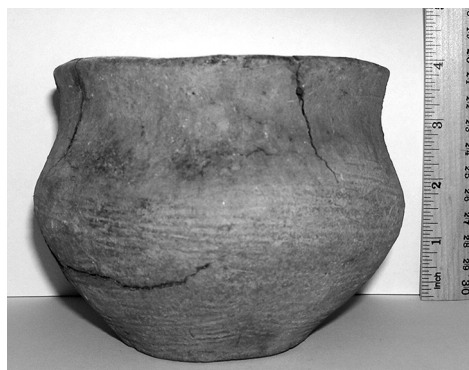
Мал. 7

План та перетин поховання 10 кургану 18. Схема. Сторожове. Донецька катакомбна культура.
Малюнок Оксани Коваленко. Публікується вперше

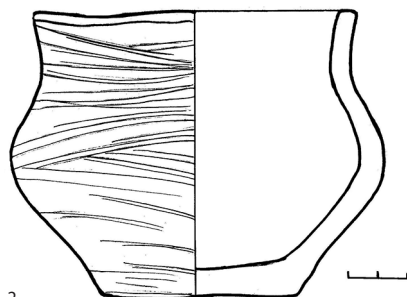

Мал. 8

Фрагмент верхньої частини горщика.
Глина, ліплення, 19х16,6 см.
Сторожове. Поховання 10, курган 22.
Донецька катакомбна культура.
І половина II тисячоліття до н. е.
Полтавський краєзнавчий музей
імені Василя Кричевського.
Фото Романа Лугового. Публікується вперше

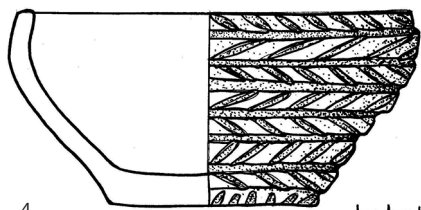
1

2

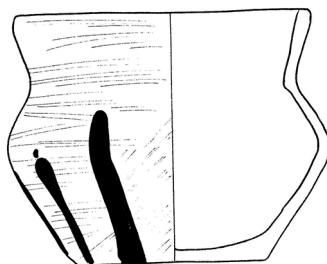
3

4

5

6

Мал. 9

Глиняний посуд з поховання 10, кургану 18:

1-2 – горщик. Глина, ліплення, 9,8x12,8x11,1-11,7Dx6,6d см;

3-4 – мисочка. Глина, ліплення, ритунання, вдавлення, 6,2x12,8x12,8Dx6,9d см;

5-6 – горщик. Глина, ліплення, вдавлення, писання, 12x 15,9x14,6Dx9,1d см.

Сторожове. Донецька катакомбна культура.

I половина II тисячоліття до н. е.

Розкопки Оксани Коваленко та Романа Лугового 2010 року.

Фото Романа Лугового. Малюнки Оксани Коваленко.

Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського.

Публікуються вперше

Опис посудин:

1. Курильниця, виготовлена з фрагмента верхньої частини глиняного ліпленого горщика. Горщик реконструюється як опуклий, з короткими вінцями, неорнаментований. Зовнішня поверхня вкрита безсистемними розчосами (мал. 8). Реконструйований діаметр вінець горщика – 26 см. Розміри фрагмента – 19х16,6 см.

2. Горщик глиняний, ліплений, з опуклим тулубом і короткими вінцями. Вінця ледь відігнуті назовні, край рівно зрізаний. Посудина неорнаментована, лише на зовнішній поверхні помітно розчоси й сліди фарбування червоною вохрою (мал. 9: 1, 2). Висота горщика – 9,8 см, діаметр вінець – 11,7–11,1 см, тулуба – 12,8 см, денця – 6,6 см.

3. Горщик глиняний, ліплений, з опуклим тулубом та прямими розтрубоподібними вінцями. Внутрішню й зовнішню поверхні посудини вкрита розчосами (мал. 15). Денце й нижню частину горщика шляхом малювання й утворення патьоків чорною фарбою прикрашено зображенням кола з радіальними променями (сонце?). Також денце горщика орнаментовано дрібними наколами прямокутної й овальної форми, виконаними краєм палички, які утворили півколо (мал. 9: 6, 7). Розміри: висота – 12 см, діаметр вінець – 14,6 см, тулуба – 15,9 см, денця – 9,1 см.

4. Мисочка глиняна, ліплена, конічної форми з ледь загнутими досередини вінцями. Зовнішню поверхню прикрашено горизонтальними жолобками. Утворені при цьому пружки вкрита косими насічками, які, попарно перетинаючись, утворюють так званий «ялинковий» орнамент (мал. 9: 3, 4). Біля денця помітно слід ремонту у вигляді глиняної латки, зробленої до випалювання. Висота мисочки – 6,2 см, діаметр вінець – 12,8 см, денця – 6,9 см.

Курган 22. Розташовувався на полі, за 200 м на захід від курганоподібного насипу 21, за 30 м на схід від кургану 23 та майданного комплексу (мал. 1). Насип було розтягнуто оранкою в напрямку північ – південь. Діаметр кургану 35 (північ–південь) х 29 (схід–захід) м. Висота – 0,65 м. Форма насипу округла. Насип складено із чорнозему, в один прийом. Подекуди

простежувалися вальки – дернини. Первісний діаметр насипу, вірогідно, був близько 26 м. Передматерик зафіксовано на глибині 0,45 м, материк – 0,75 м. У центральній частині кургану простежено викид з поховання 1 та об'єкта 1 – жовтий лесовий суглинок (мал. 10). Викид з основного поховання 1 мав вигляд півкола, діаметром до 10 м (північ – південь). Він лежав на давньому горизонті, на глибині 0,40–0,45 м.

Курган 22, поховання 1 (основне, донецької катакомбної культури) виявлено майже в центрі кургану, між репером та 2,15 м на північ (мал. 10). Простежено дерев'яне перекриття вхідної ями, яке складалося з кількох дерев'яних дощок (на глибині 1,26–2,09 м). На дні вхідної ями (мал. 11), упритул до дерев'яного перекриття, виявлено виріб із кістки. Форма його округла, пустотіла, нагадує чашоподібну посудину. Виготовлений із черепа людини (?). Усередині чорного кольору (обпалена або вимазана сажею), обсіпана малиною вохрою. Діаметр виробу – 15 см. Зверху п'ять бронзових заклепок, у вигляді тонкої металевої пластини із загнутими краями, розміром 3х4 мм.

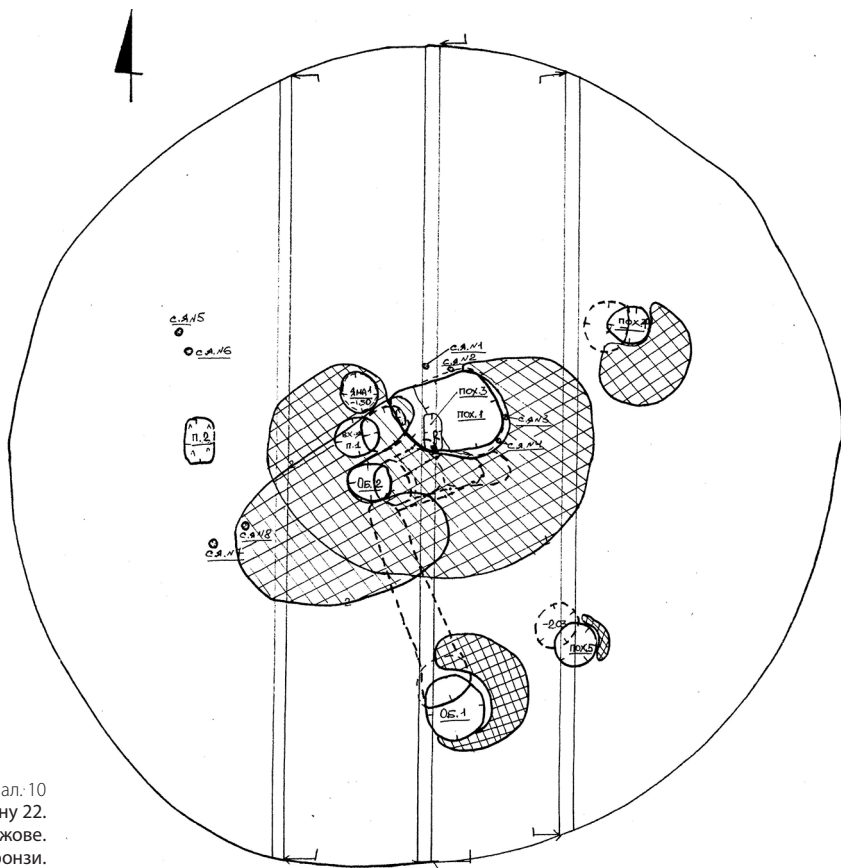
Катакомба округлої форми, діаметром 3,5 (по лінії північ – південь) х 2,10 (схід – захід) м (мал. 11). Форма циліндрична, дно пласке. Глибина дна – 2,65 м від репера. Стінки ями зі східного боку не вертикальні – мають невеликі уступи, шириною до 0,1 м. У катакомбі, на дні, виявлено кістяк людини – дитини (3–6 років ?). Положення небіжчика: у скорченому стані, головою на захід, обличчям, вірогідно, до вхідної ями. Стан збереження кісток незадовільний. Детальне положення рук та ніг не встановлюється. Довжина кістяка 0,5 м. Кістяк вкритий вохрою червоного кольору. Біля північно-східного кута ями виявлено кістку людини (вірогідно, її перемістили землерій) та пляма вохри, діаметром 0,4 м. Під кістяком – сліди коричнево-білої підстилки, посипаної червоною, малиною, бордовою вохрою. Біля голови покійного поставлено горщик із розтрубоподібними вінцями, який зберігся в розвалі (мал. 11), біля ніг, за 0,2 м від північної стінки – фрагмент стінки горщика (разом з іншими фрагментами із заповнення ями утворив верхню частину горщика).

Опис посудин.

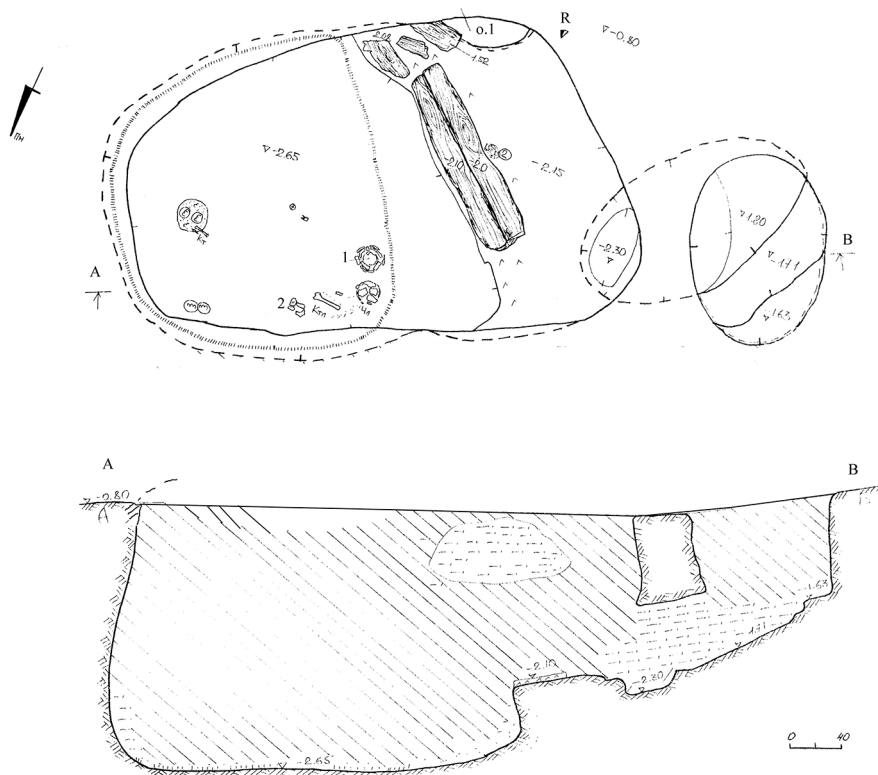
1. Посудина глиняна, ліплена, з рівно зрізаним краєм вінець і високими, злегка розхиленими назовні розтрубоподібними вінцями (мал. 12). Тулуб приземкуватий, низький, але різко округлений, з високою, чітко виділеною придонною частиною та плоским дном. Зовнішню поверхню прикрашено складним орнаментом, який складається з трьох горизонтальних поясів: верхній пояс вкриває ший, де нанесено по черзі смуги косо поставленої палички та потрібних рядів відбитків скручених мотузок. Середній пояс вкрив тулуб сімома композиціями, що складаються з трьох, уписаних одне в одне, концентричних кіл потрібних рядів відбитків скручених мотузок.

а всередину найменшого вписано відбиток циркульного штампа. Усі композиції розділено між собою вертикальними рядами відбитків циркульного штампа. Придонна частина прикрашена нижнім орнаментальним поясом, що являє собою композицію з 23 трикутників, повернутих вершинами вгору, в які вписано один в один ще два трикутники зі злітою правою бічною стороною. Розміри: діаметр вінець – 15,5 см, діаметр тулуба – 17,5 см, діаметр денця – 11,2 см, висота – 14 см.

2. Фрагменти верхньої частини глиняного ліпленого горщика з відхиленими назовні вінцями із рівно зрізаним краєм. Зовнішня поверхня добре загладжена й орнаментована крапками й смугами фарби (сажі) чорно-

Мал. 10
План кургану 22.
Сторожове.
Доба бронзи.
Схема Оксани Коваленко.
Публікується вперше

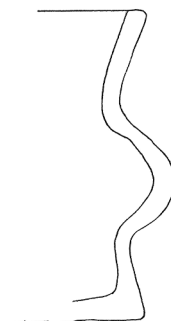
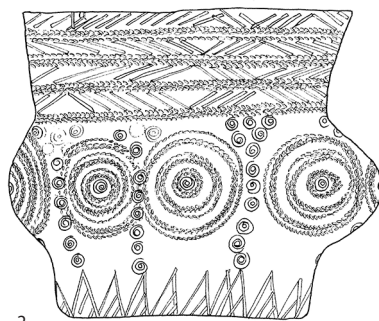

Мал. 11

План та перетин поховання 1 кургану 22. Схеми. Сторожове. Донецька катакомбна культура.
Малюнок Оксани Коваленко. Публікується вперше

1 2

Мал. 12

Горщик. Глина, ліплення, вдавнення, 14x17,5x15,5Dx11,2d см.
Поховання 1, курган 22. Сторожове. Донецька катакомбна культура. I половина II тисячоліття до н. е.
Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського. Розкопки Оксани Коваленко та Романа Лугового 2011 року.
Фото Романа Лугового. Малюнок Оксани Коваленко. Публікується вперше

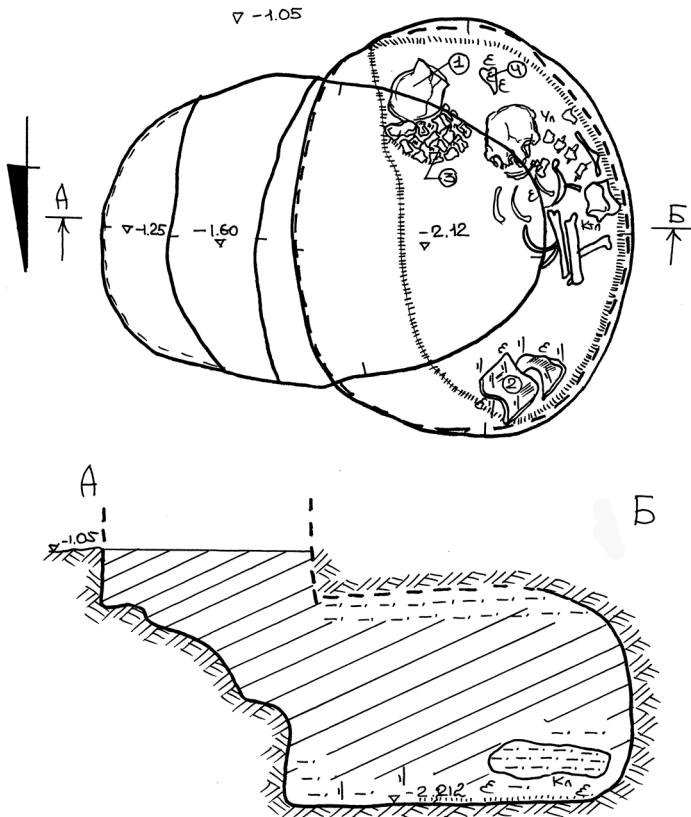
коричневого кольору. Горщик склеєно із 9-ти фрагментів. Діаметр вінець – 22 см.

Курган 22, поховання 4 (впускне, донецької катакомбної культури) виявлено за 1,30 м від 4 м північ, по східній бровці (мал. 10; 13). У вхідній ямі було виявлено три сходинки із нерівними (обваленими й зачовганими) краями. Ширина сходинок – 0,35, 0,32 та 0,23 м, глибина – 0,2, 0,35 та 0,45 м від рівня впуску, відповідно. Внизу сходинка, на глибині 0,8 м від рівня впуску, переходила в катакомбу (мал. 13). Вона округла в плані, дещо видовжена, розмірами 1,55x1,80 м. Склепіння завалилося в давнину. Унаслідок цього горщик упав на бік і трохи накотився на покладені поряд астрагали. Дно катакомби рівне, вкрите підстилкою, можливо, зі шкіри. Воно знаходилося на глибині 2, 12 м.

У катакомбі виявлено поховання людини (підлітка?), здійснене вздовж довгої осі

катакомби, головою на південь, обличчям до вхідної ями (мал. 13). Положення небіжчика скорчене із розворотом на спину. Його вкривали дрібні цятки вохри червоного кольору.

У головах покійного, за 0,25 м на південний схід, стояв горщик. Поряд купою було складено (можливо, первісно в шкіряному мішечку) 52 астрагали та 1 «бабку». Їх теж посипано вохрою. У ногах покійного, за 0,4 м на північ, розміщено «курильницю», виготовлену з фрагмента великого горщика, покладеного внутрішньою поверхнею. Можливо, у черепку (нижній частині) горів вогонь, оскільки сам черепок чорний на зламі, стінка катакомби біля нього пропечена, а поряд траплялися вуглики. У верхній частині, перевернутій внутрішньою поверхнею догори, вогонь не горів, там була вохра. Можливо, це частини від однієї посудини. Вірогідну графічну реконструкцію представлено на мал. 15.

Мал. 13

План та перетин поховання 4 кургану 22:

- 1 – горщик;
- 2 – фрагменти горщика;
- 3 – астрагали;
- 4 – шматок вохри.

Схема.

Сторожове.

Донецька катакомбна культура.

Малюнок Оксани Коваленко.

Публікується вперше

За потилицею покійного, за 0,15 м на захід, покладено великий конусоподібний шматок вохри.

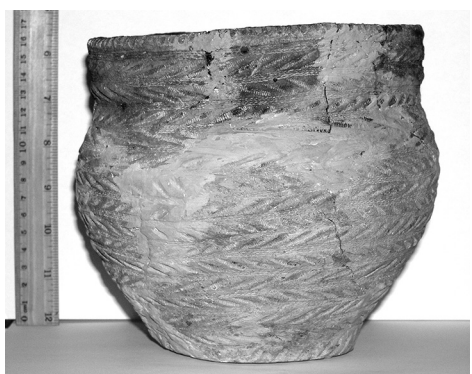
Опис посудин.

1. Горщик з прямими вінцями та досить крутими й округлими плечима (мал. 14). Тулуб плавно звужується до плоского дна. Край вінець орнаментовано відбитками палички, обмотаної ниткою. Вся зовнішня поверхня посудини вкрита горизонтальними рядами косих відбитків тієї ж палички, розділеними смугами відбитків чотирьох скручених мотузок. Розміри: діаметр

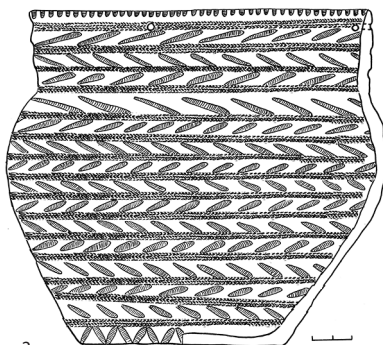
вінець – 15,8-18,0 см; діаметр тулуба – 18,5 см; діаметр денця – 9,5 см; висота – 16,4 см.

2. Нижня частина глиняного ліпленого горщика. Зовнішня й внутрішня поверхні вкриті розчосами. Розміри: діаметр денця – 12,5 см; висота збереженої частини боків – 9,5 см.

3. Верхня частина горщика з відігнутими назовні вінцями, з рівно зрізаним та ледь потовщеним краєм (мал. 15). Тулуб округлий. На зовнішній край вінець нанесено перехрещені вдавлення косо поставленої палички чи тріски. Нижче, на вінцях і плечах, орнамент виконано

1

2

Мал. 14

Горщик. Глина, ліплення, відтискування, 16,4x18,5x15,8-18,0Dx9,5d см.

Сторожове. Поховання 4, курган 22. Донецька катакомбна культура. I половина II тисячоліття до н. е.

Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського. Розкопки Оксани Коваленко та Романа Лугового 2011 року.

Фото Романа Лугового. Малюнок Оксани Коваленко. Публікується вперше

Мал. 15
Горщик.

Глина, ліплення, відтискування,
реконструйовані розміри:
36,0x24,0Dx9,5d см.

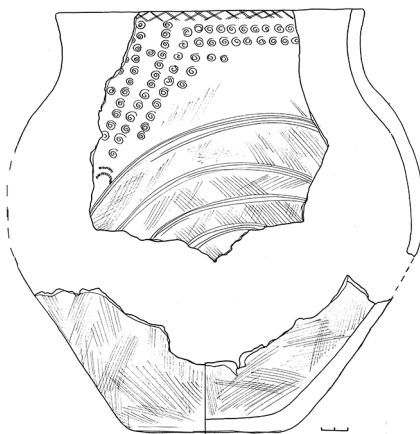
Сторожове. Поховання 4, курган 22.
Донецька катакомбна культура.

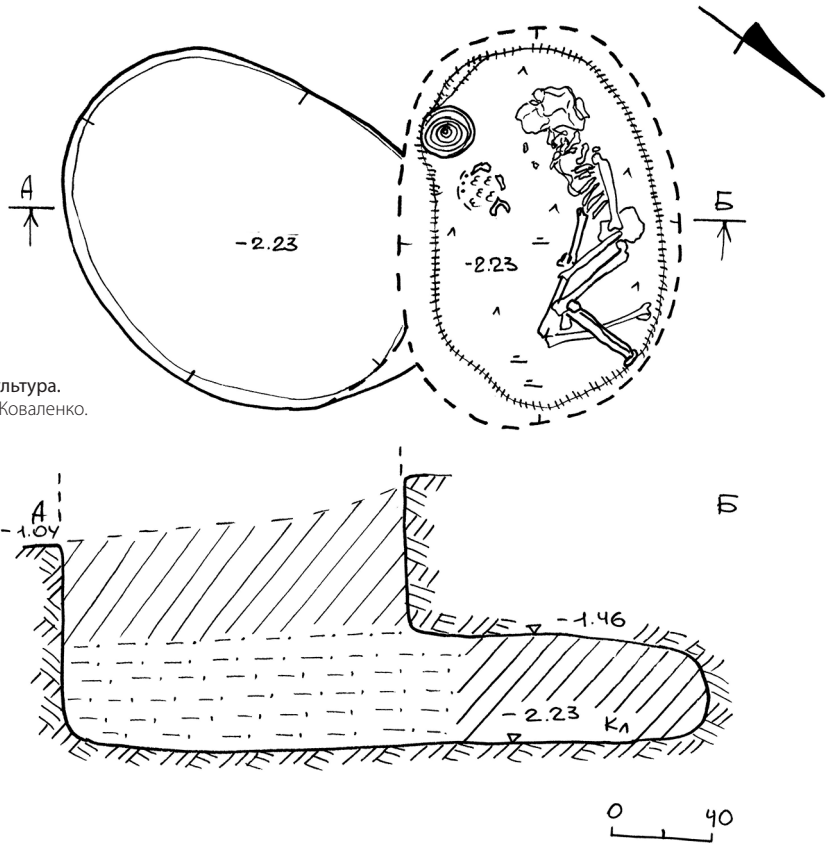
I половина II тисячоліття до н. е.

Розкопки Оксани Коваленко
та Романа Лугового 2011 року.

Полтавський краєзнавчий музей імені Василя
Кричевського. Малюнок Оксани Коваленко.

Публікується вперше

Мал. 16
План і перетин
поховання 5 кургану 22.
Сторожове.
Донецька катакомбна культура.
Малюнок (схема) Оксани Коваленко.
Публікується вперше

у вигляді п'яти горизонтальних паралельних рядів відбитків циркульного штампа. Від трьох нижніх сусідніх відбитків опущено ще ніби вертикальний пояс на п'ять рядів таких самих відбитків. Під центральним рядом помітно вдавлення витої мотузки, вигнутої півмісяцем. Весь інший простір тулуба вкрито розчосами зубчатого штампа. Розміри: діаметр вінець – 24,0 см; діаметр тулуба – 36,0 см.

Курган 22, поховання 5 (впускне, донецької катакомбної культури) (мал. 10) (Коваленко, Луговий, 2011, арк. 12-30). Глибина виявлення – 1,04 м. Вхідна яма округла. Стінки та дно ями рівні. Розміри 1,35x1,25 м. Вхід до катакомби являв собою чорну пляму овальної форми. Розміри лазу 0,75x0,35 м. Вхід вузький, «щілиноподібний». Склепіння катакомби на глибині 1,55 м (мал. 16). Катакомба овальної

форми. Розміри 1,54x1,0 м. Видовжена у напрямку південний схід – північний захід. Стінки округлі. Дно рівне, на глибині 2,23 м. У катакомбі здійснено поховання. Небіжчик лежав на правому боці, у скорченому положенні, головою на південь, обличчям на схід, до вхідної ями. Загалом, орієнтація кістяка – південний схід. Ноги зігнуті й перехрещені в колінах. Права нога підігнута під ліву. Руки зведені до тазу. Ліву руку покладено вздовж тулуба й зігнуто в лікті. Кістки збереглися дуже погано. Перед обличчям покійного на дно нанесено пляму червоної вохри, діаметром 20 см. Поряд з нею кілька хребців тварини викладено півколом. Біля входу до катакомби, за 0,15 м та за 0,26 м від черепа, поставлено на вінця гостродонний горщик (мал. 17). Зберігся пустим. Горщик з округлим дном по всій зовнішній поверхні прикрашений

концентричними колами зубчастого штампа, по центру дна риска зубчастого штампа. Внутрішня поверхня вкрита розчосами зубчастого штампа. Діаметр вінець – 14,3 см; діаметр тулуба – 16,0 см; висота – 14,0 см. Під вінцями горщика на дні ями – біла пляма від зотлілої органіки.

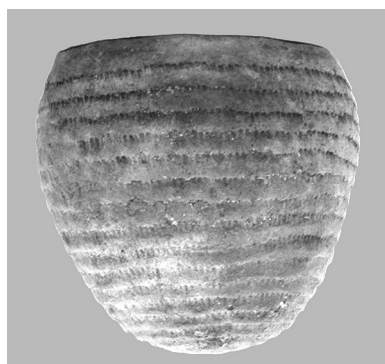
Дно катакомби вкрите коричневим тліном від підстилки. На ній та верхній частині кістяка траплялися дрібненькі цятки вохри. Біля тазу, ніг, входу до катакомби виявлено вуглинки.

Характеристика декору. Посудинам зі Сторожового притаманні риси, типові для пам'яток західного ареалу пізньодонецьких пам'яток. Центральне поховання 9 кургану 18 Сторожівського могильника можна віднести до пізнього етапу донецької катакомбної культури (Смирнов, 1996, с. 111-112). Ознаками пізнього етапу є: наявність келихів з високою шиєю й відсутність у них піддонів, курильниць без внутрішнього відділення на суцільному круглomu піддоні; значне поширення в орнаментатії посуду відбитків прямого штампа (Братченко, 2004, с. 180-184); звичай розміщення жертовної м'ясної їжі на дні шахти катакомби (Смирнов, 1996, с. 101). Курильниця на чотирьох ніжках, подібна до сторожівської, походить з поховання

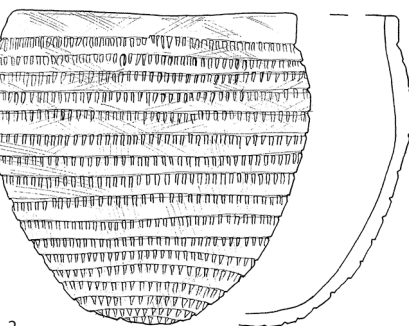
раннього етапу середньодонецької катакомбної культури Першого Власовського могильника (5/2) (Синюк, Матвеев, 2007, рис. 13: 2). Нині кераміка є ледь не основним індикатором виявлення регіональної специфіки в межах катакомбної культурної спільноти (Берестнев, 2001, с. 22). Посуд прикрашали заглибленим орнаментом: переважають горизонтальні ряди відбитків тасьми або перекрученої мотузки в поєднанні з рядами відбитків прямого чи круглого спірального штампів. На горщиках відбитками тасьми також створювали композиції у вигляді «паркету», трикутників вершинами донизу та напівкруглими фестонами.

Микола Чмихов на посуді з Донеччини та Нижнього Подоння виокремив 14 крупних елементів орнаменту, Ірина Ковальова, після аналізу посуду Орільсько-Самарського межиріччя до них додала ще три (Щербань, 2011, с. 69-70). Найбільш детально охарактеризував орнаментатію посуду катакомбної культури лісостепу Лівобережної України Сергій Берестнев (Щербань, 2011, с. 70; Берестнев, 2001, с. 67, 165-177).

Досліджені в Сторожовому посудини дозволяють детально розглянути декор посудин

1

2

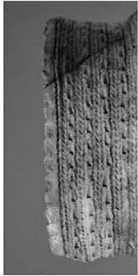
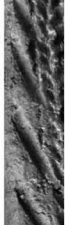
Мал. 17

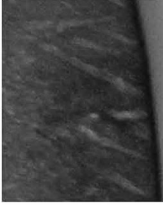
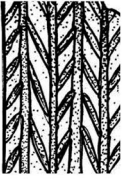
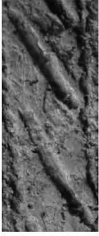
Горщик. Глина, ліплення, штампування, 14,0х16,0х14,3Д см.

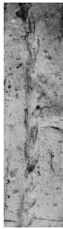
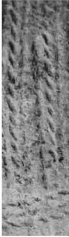
Сторожове. Поховання 5, курган 22. Донецька катакомбна культура. I половина II тисячоліття до н. е.
Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського. Розкопки Оксани Коваленко та Романа Лугового 2011 року.
Фото Романа Лугового. Малюнок Оксани Коваленко. Публікується вперше

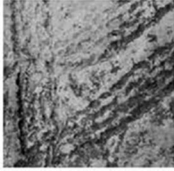
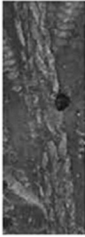
Таблиця 1 (стор.94-99)

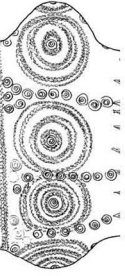
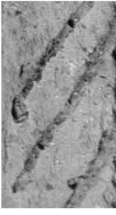
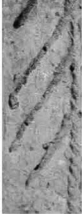
Елементи декору та орнаментальні схеми на посудинах донецької катакомбної культури

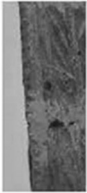
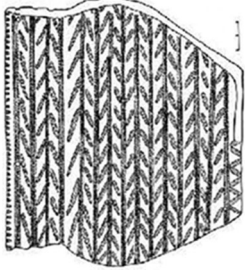
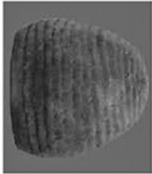
	Елемент орнаменту	Опис	Зображення елемента	Шифр посудини	Мотив	Композиція
1	Риска. Вдавлення пальчики або кістки	Нанесений пальчиною з одним нерівним краєм, округлою в перетині, можливо, пустоюлою всередині, або з краями-«різжками»		Курильниця к. 18, п. 9 <i>тулуб, віця</i>	Ряди Хрести 	
1.1		Нанесений пальчиною, пустоюлою всередині, або з краями-«різжками»		Горщик 1 к. 18, п. 9 <i>віця</i>	Горизонтальні ряди 	
1.2		Косі риски на горщику, нанесені шпательом протягування орнаментиром з досить тонким кінцем		Горщик 2 к. 18, п. 9 <i>віця</i>	Горизонтальні ряди 	
1.3		Нанесений пальчиною з одним нерівним краєм, округлою в перетині		Горщик 2 к. 18, п. 9 <i>віця</i>	Горизонтальні ряди 	

		
	Ряди праворуч орієнтованих вдавлень Трикутники 	Горизонтальні ряди косо поставлених відтисків
Горщик 3 к. 18, п. 9 вінця	Горщик к. 22, п. 1 вінця, придонна частина	Миска к. 18, п. 10 тулуб, край вінця
		
Нанесений паличкою з одним нерівним краєм, округлою в перетині, із нерівними краями	Довга паличка з прямо зрізаним кінцем	
1.4	1.5	1.6

	Елемент орнаменту	Опис	Зображення елемента	Шифр посудини	Мотив	Композиція
2	Відтиск мотузки	Нанесений скрученою мотузкою в один ряд		Курильниця к. 18, п. 9		
3	Трирядний відтиск мотузки	Нанесений інструментом із намотаними трьома мотузками, одна з яких скручена в протилежний бік. Відрізняється більш округлими відтисками		Горщик 1 к. 18, п. 9 <i>вінця, плечі</i>	Горизонтальні й вертикальні ряди 	
3.1				Горщик 2 к. 18, п. 9 <i>вінця, тубаб</i>	Горизонтальні ряди, трикутники 	

3.2				Горщик к. 22, п. 1 тулуб, вішня		Горизонтальні ряди, концентричні кола	
4	Чотири-рядний відтиск мотузки	Нанесений інструментом із намотаними чотирма тонкими нитками		Горщик 3 к. 18, п. 9 вішня, мечі		Горизонтальні ряди, фестони	
4.1				Горщик к. 22, п. 4 тулуб		Горизонтальні ряди	
5	Пальцево-нігтьові вдавнення	Нанесено по краю вінець		Горщик 1 к. 18, п. 9 край вінець		Утворюють хвилю по краю вінець	

	Елемент орнаменту	Опис	Зображення елемента	Шифр посудини	Мотив	Композиція
6	«Равлик»	Нанесений черепашкою (?) із зубчастим краєм. Циркульний орнамент – штамп		Горщик 2 к. 18, п. 9 <i>вінця</i>	Утворюють ряди по 4 вертикальні й горизонтальні зображення, розділені відтисками мотузки 	
6.1				Горщик к. 22, п. 1 <i>тулуб</i>	Вертикальні ряди й групи 	
6.2				Фрагмент горщика к. 22, п. 4 <i>верхня частина</i>	Горизонтальні й вертикальні ряди та групи 	
7	«Зубці»	Нанесено зубчастим штампом – черепашкою (?). Помітно три зубці витягнутої прямокутної форми. Зуби ледь заокруглені		Горщик 3 к. 18, п. 9 <i>плечі</i>	Ряди із 4 відбитків 	

8	«Гусенчик»	Відтиск округлої палички, обмотаної мотузкою		Горщик к. 22, п. 4 <i>весь тулуб</i>	 Горизонтальні ряди навкісних, у різні боки орієнтованих відтисків Відтиски по краю вінець Відтиски біля дна, які утворюють незамкнений трикутник, вершинами дотори	
9	Прямкутник	Відтиск нанесено рухами згори вниз прямим кутом інструмента (кістка, паличка), один край якого звужений		Горщик к. 22, п. 5 <i>тулуб</i>	Горизонтальні ряди 	
10	Лінія	Прокреслена лінія, нанесена округлим у перетині інструментом (паличка, кістка)		Миска к. 18, п. 10 <i>тулуб</i>	Горизонтальні ряди глибоких вдавлень, що утворюють «пружки» 	

донецької катакомбної культури. На аналізованих посудинах ми виділили такі елементи декору (див. табл. 1).

Орнаментири. Сергій Берестнев вважав, що використання кількості орнаментирів залежало від форми посудини: на горщиках частіше використовували один, на інших типах виробів – два-три (Щербань, 2011, с. 71). На горщиках із розтрубоподібними вінцями зі Сторожового прослідковується використання двох орнаментирів (утворюють 7 елементів); на курильниці – двох (2 елементи); на горщику – одного (1 елемент); на мисочці – одного (2 елементи).

Усього ми виділили 10 найпростіших орнаментальних елементів: риску, одно-, три-, чотирирядні відтиски мотузки, пальцево-нігтьові вдавлення, «равлики», «зубці», лінію, «гусеничку», прямокутник. Орнаментами виступали стулка молюска («черепашка») із зубцями по краю. В окремих похованнях катакомбної культури трапляються орнаментири, виготовлені зі стулок черепашок (Щербань, 2011, с. 69, мал. 27) – «зубчасті», за визначенням Ірини Ковальової (Ковальова, 1983, с. 29). На посудинах простежуються своєрідні штамповані відтиски: риси-«зубці», циркульні відтиски-«равлики».

На глечикоподібних посудинах та кубках зафіксовано такі мотиви, як плавні хвилясті лінії або дуги, поєднані прямими лініями. Їх виконували «мотузковими» орнаментами [назву подано за Іриною Ковальовою (Ковальова, 1983, с. 29)]. Їх утворюють відтиски тасьми, мотузки, ниток (Берестнев, 2001, с. 165-176). Сергій Берестнев називав серед орнаментирів цього типу «шнур» (Берестнев, 2001, с. 25). «Шнур», за визначенням тлумачного словника, це сплетена, зв'язана, скручена з ниток стрічка. Відтиск шнурів на експериментальних зразках (мал. 19) показав їх невідповідність реальним відтискам на посудинах донецької катакомбної культури. Загалом же, саме мотузкові орнаментальні елементи, попри їх простоту, викликають найбільше запитань до тлумачення. Поширенням, від часів Василя Городцова, є називання всіх мотузкових відтисків «тесмою», або «тасьмою». Тасьма – сплетена з трьох-чотирьох мотузок стрічка. Подібний

до тасьми відтиск дає дві або три мотузки стиснуті разом, скручені в різні боки. До таких висновків дійшла Марія Нікітенко за аналізом кераміки з поселення Перун (Нікітенко, 2003). Тобто вживання терміна «тасьма» для опису орнаменту є достатньо умовним до проведення експериментальних та трасологічних досліджень. Технологія виготовлення тасьми передбачає переплетення ниток між собою, що на відбитках нагадує форму «стілників» (мал. 19: 2, 3).

Трирядні та чотирирядні відтиски, зафіксовані на посудинах зі Сторожового, не відповідають відтискам тасьми (див. мал. 19; табл. 1). Їх усі виконано шляхом вдавлення потрійного (або четверного) мотузка, що утворює відтиск з паралельних відрізків. При цьому використано 3 або 4 мотузки, скручені попарно в різні боки. Вірогідно, для нанесення не концентричних, а коротких відтисків чи відділених елементів мотузки кріпили на паличку задля полегшення нанесення зображення. На користь фіксованого кріплення свідчать: рівновіддаленість відбитків між собою, однакова ширина елементів, безперервність концентричних кіл.

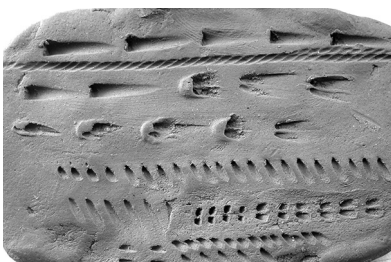
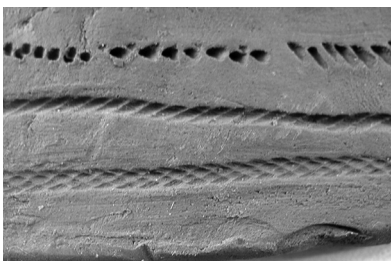
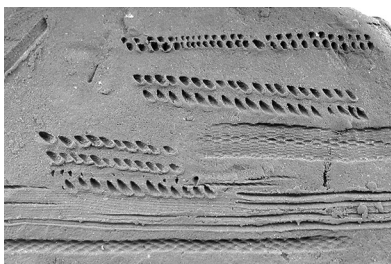
Водночас, як елемент, традиційно званий «гусеничка», який вкриває тулуб одного із розглянутих «горщиків», виконано інструментом – паличкою із намотаною простою мотузкою. Експериментальні дослідження із подібним типом орнаментира детально описано в роботі Ігоря Глушкова (1996, с. 254).

Найпростіший мотузковий елемент – відтиск однієї скрученої мотузки – зафіксовано лише на курильниці. Між її ніжками нанесено риску. Вона є своєрідним орієнтиром для початку нанесення орнаментального мотиву. На це вказують «стерпість» орнаментального елемента на цій ділянці, накатування країв орнаменту один на один, зміна кута напрямку.

Ще одним орнаментами виступають палички або кісточки з пласким та округлим у перетині кінцем (Ковальова, 1983, с. 29). У розглянутих випадках цим орнаментами виконували такі елементи, як «риски». Простежено 7 варіантів рисок, нанесених різними орнаментами. Переважну їх більшість виявлено на «горщиках», хоча зафіксовано

Мал. 18
Проведення експериментальних досліджень елементів орнаменту в лабораторії Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (виконує гончарка Олена Мороховець). Опішне, Полтавщина. 2013.
Фото Оксани Коваленко. Публікуються вперше

Мал. 19
Експериментальні зразки дослідження відбитків, виконані гончаркою Олена Мороховець у лабораторії Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному. Опішне, Полтавщина. 2013.
Фото Оксани Коваленко.
Публікуються вперше

й на мисочці та курильниці. Під час розгляду цих елементів під мікроскопом добре помітно сліди деревини, що вказує на використання палички як найбільш вірогідного орнаментира. Серед інших елементів – «лінія», «прямокутники», виконані способом відтискування торцем палички або кістки із кінчиком, подібним за формою до прямокутника.

Подібні відтиски теоретично могли наносити й кістяними орнаментирами. Під час попереднього розгляду матеріалів було висловлено припущення, що інструмент з роздвоєним кінцем з ліктьової кістки вівці-кози міг бути гончарським орнаментиром. З метою перевірки цього здогаду, було проведено експеримент (мал. 18-19), який показав невідповідність відтисків, зроблених цим кістяним виробом, наявним на посудинах. Водночас, він знаходить аналогії серед старожитностей катакомбної культурної спільноти. Подібні інструменти (так само з роздвоєним кінцем), атрибутовано як спеціальні писала для декорування вохрою, знайдені в похованні біля с. Набережне (1/8) у Донецькому Приазов'ї (Санжаров, 1989, с. 104-106). Схожі вироби, але з відламаними кінчиками, походять з поховальних комплексів донецької катакомбної культури Сватове (1/5, 1/7) у Слобожанщині (Братченко, 2004, рис. 9: 1, 2; 10: 4) та пізньокатакомбного поховання Говоруха (7/2) в Донеччині (Смирнов, 1996, с. 91, рис. 41: 10).

За визначенням Сергія Берестнева, у часи донецької катакомбної культури орнамент залежав від форми й призначення посудини (Берестнев, 2001, с. 67, 165-177). Найпростіше орнаментували горщики й банкподібні посудини, багатше – «чаші», найскладніше – «кубки».

«Кубкоподібні» горщики зі Сторожового декоровані типово для посудин лівобережної території. Їх прикрашено композиційно складною рельєфною орнаментациєю. Поєднання лише семи найпростіших орнаментальних елементів

утворює низку мотивів, що, у свою чергу, створюють дві-три орнаментальні композиції. Декор здебільшого вкриває верхню частину посудини (4 посудини) або весь тулуб виробу (2 посудини). У першому випадку декор утворює дві орнаментальні зони: на вінцях – плечах та боках посудини. У другому випадку додається ще й придонна частина, яка виконувала «функцію периферійного обрамлення основної композиції» (Берестнев, 2001, с. 25), або ж візуально замикала декоровану площину посудини, надаючи їй цілісності.

Дослідження декору базувалося на попередньому вивченні орнаментаци гончарного інвентарю з поховань донецької катакомбної культури, під час якого ми розподілили всі елементи орнаменту й орнаментальні схеми із посудин за типами й описали їх за способом виготовлення. Було виділено сім основних елементів декору, які складають основні орнаментальні мотиви й композиції: риска – вдавнення палички, відтиск мотузки (одно-, три- та чотирирядний), пальцево-нігтьові вдавнення, «равлик», «зубці». На одній посудині можна побачити орнамент, нанесений у різний спосіб. Переважаючими мотивами є горизонтальні ряди, хвилі, хрести тощо. Було з'ясовано, що кожен з елементів виконували певним гончарським орнаментиром – паличкою, мотузкою, черепашкою. Простежено 7 варіантів риска, нанесених різними орнаментирами. Серед інших елементів – лінія, прямокутники, виконані шляхом відтискування торцем палички або кістки із кінчиком, подібним за формою до прямокутника. Доведено, що на посудинах зі Сторожового не використовували тасьми. Усі подібні елементи виконано шляхом вдавнення потрібної (четверної) мотузки, що утворює відтиск з паралельних відрізків. При цьому використано три або чотири мотузки, скручені попарно в різні боки. Вірогідно, мотузки кріпили на паличку задля полегшення нанесення зображення.

- Берестнев, С. И. 2001. *Восточноукраинская лесостепь в эпоху средней и поздней бронзы (II тыс. до н. э.)*. Харьков: ПФ Амет.
- Братченко, С. Н. 1976. *Нижнее Подонье в эпоху средней бронзы. Периодизация и хронология памятников*. Київ: Наукова думка.
- Братченко, С. Н. 2004. Прадавня Слобожанщина: Сватівські могили – кургани III тис. до н. е. та майдани. В: Санжаров, С. М. (ред) *Матеріали та дослідження з археології Східної України*. Луганськ: Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, 2, с. 65-190.
- Глушков, И. Г. 1996. *Керамика как археологический источник*. Новосибирск: Издательство Института археологии и этнографии Сибирского отделения РАН.
- Егоров, В. Г. 1970. Классификация курганных катакомбной культуры. В: Колчин, Б. А., Шер, Я. А. (ред.) *Статистико-комбинаторные методы в археологии*. Москва: Наука, с. 156-164.
- Ковалева, И. Ф. 1983. Погребальный обряд и идеология ранних скотоводов (по материалам культур бронзового века Левобережной Украины). Днепропетровск: Издательство Днепропетровского государственного университета.
- Коваленко, О. В., Куштан, Д. П., Луговий, Р. С. 2012. Стратифіковані кургани доби пізньої бронзи Сторожівського могильника. *Археологія*, 3, с. 83-94.
- Коваленко, О. В., Куштан, Д. П., Луговий, Р. С. 2009. Курган доби середньої – пізньої бронзи Сторожівського могильника. В: Санжаров, С. М. (ред) *Матеріали та дослідження з археології Східної України*. Луганськ: Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, 9, с. 209-226.
- Коваленко, О. В., Луговий Р. С. 2008. Пізньосарматські поховання Сторожівського курганного могильника. *Археологічний літопис Лівобережної України*, 1-2, с. 34-44.
- Коваленко, О. В., Луговий Р. С. 2011. *Звіт про розкопки курганів біля с. Сторожове Чутівського району Полтавської області у 2011 р.* Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 1.
- Нікітенко, М. М. 2003. Про «тасемчатий» орнамент на кераміці з поселення Перун. *Археологічні відкриття в Україні 2001–2002 рр.* Київ: Інститут археології НАН України, с. 205-207.
- Санжаров, С. Н. 1998. Охра в изобразительной деятельности племён эпохи средней бронзы Донетчины. *Советская археология*, 2, с. 97-107.
- Синюк, А. Т., Матвеев, Ю. П. 2007. *Среднедонская катакомбная культура эпохи бронзы (по данным курганных комплексов)*. Воронеж: Воронежский государственный педагогический университет.
- Смирнов, А. М. 1996. *Курганы и катакомбы эпохи бронзы на Северском Донце*. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, Институт археологии.
- Щербань, А. 2011. *Декор глиняних виробів Лівобережної України від неоліту до середньовіччя*. Полтава: ТОВ «АСМІ».

Oksana Kovalenko

Candidate of Historical Sciences, docent. Researcher of the Ceramology Institute – the branch of the Ethnology Institute of the National academy of sciences of Ukraine. Senior Researcher of the National Museum of Ukrainian Pottery in Opishne. Doctorate of the Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University. ORCID: 0000-0003-0980-2870. kovksana@gmail.com (Opishne, Ukraine)

Roman Luhovyi

lecturer, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University (ORCID: 0000-0002-8824-0513). luhovroman@gmail.com (Poltava, Ukraine)

Pottery Ornamentation of the Catacombna culture: Attempt of the experimental study (based on Storozhivskyi burial ground)

There are published the materials of the excavation of several graves of the Donets'ka Catacombna culture (mounds 18, 22) of Storozhivskyi burial mounds (Chutov district, Poltava region) in the article. Excavations were carried out in 2008, 2011 by the expedition of the Volodymyr Korolenko Poltava National Pedagogical University, Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore and the Ceramology Institute – the branch

of the Ethnology Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine. These burials have radiocarbon dates of 4210 ± 170 and 3870 ± 110 BP (1σ 3050-2190 cal. BC). An analysis of the décor's vessels has been made. The study of the decoration was based on the preliminary study of the ornamentation of the ceramic inventory from the graves of the Donets'ka Catacombna culture, during which we distributed all the elements of the ornament and ornamental patterns from the vessels according to the types and described them by the method of production. Theoretical conclusions and systematization of ornamental elements have been verified experimentally. Seven main elements of the decoration were distinguished, which are the main ornamental motifs and compositions: the line – pushing of the sticks, the print of the rope (one-, three- and four-row), finger-nail pushing, «snail», «teeth». On one vessel you can see an ornament painted in different ways. Prevailing motives are horizontals, waves, crosses, and other. It was found that each of the elements was made by its pottery instrument – a stick, a rope, a shell. Seven variants of the lines drawn by various instruments are traced. Among other elements are a line, rectangles, made by pushing the stem of the sticks or bones with a tip like to the rectangular shape. It was proved that on the vessels from the Storozhove did not use the braids. All such elements are made by pushing the triple (fourth) rope, forming a print from the parallel segments. It used three or four ropes, twisted pairwise in different side. Probably the ropes were fastened to the stick, in order to facilitate the drawing of the image. The same type of décor is on the thurible, which is decorated with the lines created by the pushing of a stick and a stamp of twisted rope from four threads. The decor is grouped into four horizontal rows.

Keywords: archaeological ceramology, decor, ornament, clay products, Bronze Age, Storozhivskyi burial ground, Donets'ka Catacombna culture.

Отримано 12 жовтня 2018

Received October 12, 2018